

ISLOMDAN OLDINGI DAVRDA IJTIMOIIY OMILLAR TA'SIRI OSTIDA MARKAZIY OSIYO XALQLARI PEDAGOGIK QARASHLARINING RIVOJLANISHI

РАЗВИТИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ НАРОДОВ ЦЕН- ТРАЛЬНОЙ АЗИИ ПОД ВЛИЯНИЕМ СОЦИАЛЬНЫХ ФАКТО- РОВ В ДОИСЛАМСКИЙ ПЕРИОД

THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL VIEWS OF CENTRAL ASIAN PEOPLES UNDER THE INFLUENCE OF SOCIAL FACTORS IN THE PRE-ISLAMIC PERIOD.

MAXMUDOVA NARGIZ DJUMANIYAZOVNA

“Pedagogika va aniq fanlar” kafedras dotsenti.

ASQAROVA ZUXRA SHAVKAT QIZI

RANCH universiteti “Pedagogika” yo’nalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq tarixining qadimgi davridan boshlab Markaziy Osiyo xalqlari orasida pedagogik g'oyalarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy omillar o'rganiladi. Pedagogika tarixi nuqtai nazaridan, Markaziy Osiyo xalqlarining qadimiy milliy an'alarini o'rganish ayniqsa dolzarbdir. Gretsiya, Bobil, Midiya, Lidiya, Suriya va Finikiya sivilizatsiyalarining assimilyatsiyasi ham Markaziy Osiyo xalqlarining ma'naviy madaniyati rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, chunki ular islom paydo bo'lishidan oldin sivilizatsiya yutuqlarini uzatish va tarqatishda muhim rol o'ynagan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-iqtisodiy omillar, ta'lim, rivojlangan sivilizatsiyalar, pedagogik an'alar, madaniy rivojlanish.

Аннотация. В статье рассматриваются социальные факторы, повлиявшие на развитие педагогических идей народов Центральной Азии начиная с древнего периода истории Востока. С точки зрения истории педагогики особо актуален вопрос изучения древних национальных традиций народов Центральной Азии. Также немаловажное значение имеет ассимиляция цивилизаций Греции, Вавилоны, Мидии, Лидии, Сирии, Финикии на развитие духовной культуры народов Центральной Азии, так как они сыграли значимую роль в трансляции и распространении цивилизационных достижений до прихода ислама.

Ключевые слова: социально-экономические факторы, образование, развитые цивилизации, педагогические традиции, культурное развитие.

Abstract. The article examines the social factors that influenced the development of pedagogical ideas of the peoples of Central Asia, starting from the ancient period of the history of the East. From the point of view of the history of pedagogy, the issue of studying the ancient national traditions of the peoples of Central Asia is particularly relevant. Also of no small importance is the assimilation of the civilizations of Greece, Babylon, Media, Lydia, Syria, Phoenicia on the development of the spiritual culture of the peoples of Central Asia, since they played a significant role in the transmission and dissemination of civilizational achievements before the advent of Islam.

Key words: socio-economic factors, education, developed civilizations, pedagogical traditions, cultural development.

Kirish. Islomgacha bo'lgan davrda Markaziy Osiyo xalqlari orasida ijtimoiy omillar ta'sirida pedagogik qarashlarning rivojlanishini o'rganish zamonaviy pedagogika fanida alohida qiziqish uyg'otadi, chunki u jahon sivilizatsiyalari tomonidan ming yillar davomida to'plangan pedagogik ta'lim va tarbiyaning ulkan tajribasini chinakam ta'limga aylantirishga yordam beradi.

Markaziy Osiyoning qadimgi tarixida ijtimoiy omillar xalqlarning pedagogik g'oyalari shakllantirishda muhim rol o'ynagan. iqtisodiy sharoitlar, xususan, qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik va savdoning rivojlanish darajasi jamiyatning ta'lim ehtiyojlariga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Savdoning gullab-yashnagan davrida, ayniqsa faol ipak yo'li davrida, turli madaniyatlarga mansub odamlar bilan hisob-kitob qila oladigan va muloqot qila oladigan savodli odamlarni tayyorlash zarurati kuchaydi. Jamiyatning ijtimoiy tuzilishi ham ta'lim olish imkoniyatini belgilab berdi: hukmron elita va savdogar sinflari bilim olish uchun ko'proq imkoniyatlarga ega edilar, oddiy aholi esa ko'pincha ta'lim tizimlaridan chetlashtirildi, asosiy diniy ta'lim bundan mustasno.

Markaziy Osiyoda islomdan oldin ta'lim va tarbiyaga ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy-iqtisodiy omillarni aniqlashtirish, ehtimol, yozma manbalarning kamligi sababli eng qiyin masaladir. Agar biz bu omilni tarixiy nuqtai nazardan ko'rib chiqsak, islom paydo bo'lishidan oldin ham Yaqin Sharqda, jumladan, Markaziy Osiyodagi sivilizatsiyalar turli yo'llar bilan rivojlanganligi ma'lum.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Turli istilolar bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy omillar Markaziy Osiyo xalqlarining pedagogik ehtiyojlarini shakllantirishda rol o'ynadi. A. Olmstedning fikriga ko'ra, Elam va Bobilning bosib olinishi o'sha davrning eng qadimgi va rivojlangan sivilizatsiyalaridan biriga eshik ochdi, bu yerda allaqachon loy lavhalarda buxgalteriya hisobi qo'llanilgan (2, 49-bet). Ushbu iqtisodiy yutuqlarning

Markaziy Osiyo xalqlariga ta'siri yozuvlarni yuritish va muhim bitimlarni yozma ravishda qayd etish bilan bog'liq o'sha davr bilimlari va texnologiyalarining uzatilishidan iborat bo'lib, bu savodxonlik va ta'limga bo'lgan ehtiyojni oshirdi. Bu aloqalar yangi ta'lim tizimlarining shakllanishiga yordam berdi va yozuvning yanada tarqalishiga, jumladan, rasmiy yozuvlar uchun fors alifbosidan foydalanishga olib keldi, bu esa mintaqaning madaniy va pedagogik rivojlanishiga uzoq muddatli ta'sir ko'rsatdi.

Rus sharqshunosi M.M. Dyakonovning ta'kidlashicha, yunonlar Sharqqa kelganidan so'ng, u yerda qadimgi Sharq monarxiyalarining o'rnini egallagan ellinistik davlatlarning keyinchalik shakllanishi va Sharq va G'arb o'rtasida keng savdo almashinuvlarining rivojlanishi turli madaniyatlarning: sharq madaniyatlarining yaqinlashishi va o'zaro singib ketishi uchun g'ayrioddiy qulay sharoitlar yaratdi. Yunon va Sharq sivilizatsiyalari o'rtasidagi aloqa siyosiy institutlar, ijtimoiy shakllar va ishlab chiqarish, ayniqsa hunarmandchilik sohalarida sodir bo'lgan [3,231-bet].

Shu bilan birga, ko'plab yunon hunarmandlari iskandar qo'shinini Sharqqa kuzatib borishdi. Ular Sharqiy shahar markazlarida yangi hunarmandchilik sanoatiga asos solishdi, ularning texnik mahorati va badiiy standartlari muqarrar ravishda mahalliy hunarmandlar tomonidan qabul qilindi. Til bilan bir qatorda, yunon teatri, adabiyoti va fani ham qabul qilindi. Yunon me'morchilik me'yorlari Sharq me'morchiligining rivojlanishiga nihoyatda sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Arxeologik ma'lumotlarga asoslanib, K.V. Trever Yunon-Baqtriya qirolligi tarkibiga Baqtriyadan tashqari So'g'diyona, Margiyona, Farg'ona, Darangiyona, Araxosiya va Paropamisada (ya'ni O'zbekiston, Turkmaniston, Qirg'iziston, Qozog'iston, Tojikiston, Afg'oniston, Eron Seistoni va shimoli-g'arbiy Hindistonning bir qismi) kirgan

degan xulosaga keladi. Yozma manbalarda Baqtriya “barcha Arianalarning bezagi” deb ataladi. [4,8-bet].

Ma'lumki, Yunon-Baqtriya podsholigi davrida (miloddan avvalgi III-II-asrlar) bu mintaqa Gretsiya, Hindiston, Fors va Xitoy madaniyatlari chorrahasida bo'lib, faol madaniy va iqtisodiy almashinuvga hissa qo'shgan.

Baqtriyada, xususan, Ay-Xonum (hozirgi Afg'oniston), Marokand (Samarqand), Cyropol (Tojikiston), Marv (Turkmaniston) va boshqa shaharlarda olib borilgan arxeologik qazishmalar saroylar, ibodatxonalar, teatrlar va kutubxonalarga ega yuqori darajada rivojlangan shahar tuzilmalarini aniqladi. Bu shaharlar savdo, hunarmandchilik va madaniy almashinuv markazlari bo'lib, iqtisodiyot va siyosatni boshqarish uchun savodli va ma'lumotli odamlarni talab qilardi. Mozaikalar, haykallar va freskalar kabi me'moriy va badiiy yodgorliklar yunon badiiy ta'sirining yuqori darajasini namoyish etadi, bu esa elitaning yunon madaniyati bilan o'zaro ta'sirini va bu murakkab ijtimoiy tizimlarni boshqarish uchun ta'lim zarurligini ko'rsatadi.

Markaziy Osiyoda topilgan ellin hukmdorlari va xudolarini tasvirlaydigan ko'plab haykallar ma'rifat g'oyasini va ellinistik madaniyatning tarqalishini aks ettiradi. Yozuvlar va tangalar kabi yunon tilidagi yozma yodgorliklar hukmron elita va savdogarlar orasida yunon tili va yozuvni mukammal bilish zarurligini tasdiqlaydi, bu esa o'z navbatida savdo munosabatlarini boshqarish uchun ta'limning rivojlanishiga yordam berdi.

Yunon-Baqtriya podsholigining yuqori darajadagi badiiy mahorat bilan ishlangan va hukmdorlar va mifologik shaxslarning tasvirlarini aks ettiruvchi tangalari ham ijtimoiy-iqtisodiy faollikni ko'rsatadi. Savdoda ishlatiladigan bu tangalar yozuvlarni yuritish va pul almashishga qodir bo'lgan ma'lumotli odamlarga ehtiyojni

ko'rsatadi, bu esa o'qish, yozish va arifmetika ko'nikmalarini rivojlantirishga ham turtki bo'ldi.

Shunday qilib, Yunon-Baqtriya san'at yodgorliklari nafaqat madaniy ta'sirni aks ettiradi, balki iqtisodiy faoliyat, murakkab savdo aloqalari va jamiyatning savodli va ma'lumotli odamlarga bo'lgan ehtiyoji Markaziy Osiyo xalqlarining pedagogik ehtiyojlarini shakllantirishga qanday hissa qo'shganini ham ko'rsatadi.

Shuningdek, yunon-makedon va sharqiy aholi o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri aloqa, aralash nikohlarning tarqalishi bilan, aralash aholining butun bir qatlami, ya'ni Mixellinlar paydo bo'lishiga olib keldi, diniy g'oyalar va kultlarning muqarrar ravishda aralashib ketishi sodir bo'ldi.[3, 232-bet].

Kushon imperiyasi (milodi I–III-asrlar), hozirgi Markaziy Osiyo, Afg'oniston, Pokiston va Shimoliy Hindiston hududida joylashgan bo'lib, bir vaqtlar mintaqa tarixida muhim madaniy va siyosiy markaz bo'lgan. Bu davlat ko'chmanchi qabilalarning birlashishi natijasida paydo bo'lgan va ipak yo'li kabi muhim savdo yo'llari ustidan nazorati tufayli tez rivojlangan. Kushon imperiyasi yunon-rim, fors, hind va xitoy madaniyatlari chorrahasiga aylangan bo'lib, san'at, din va fanda aks etgan.

Kushon hukmron elitasi madaniy almashinuv va iqtisodiy farovonlikni qo'llab-quvvatlagan, bu esa shaharlar, hunarmandchilik va savdoning rivojlanishiga olib kelgan va mintaqaning keyingi rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. V.M. Masson shaharlarning boyligi nafaqat gullab-yashnagan hunarmandchilik bilan izohlanganini yozadi. Shahar aholi punktlari odatda qishloq xo'jaligi vohalarining markazlari va ichki va tashqi savdo uchun muhim markazlar bo'lgan. Kushon tangalarining, jumladan, juda kichik tangalarning keng tarqalishi ichki savdoning sezilarli darajada ko'lamidan dalolat beradi... Xalqaro ahamiyatga ega savdo yo'llari,

jumladan, Rimdan Xitoygacha bo'lgan mashhur "ipak yo'li" Baqtriya hududidan o'tgan [5, 51-bet].

Shunday qilib, mintqa tarixining islomdan oldingi davrida Markaziy Osiyo xalqlarining pedagogik qarashlarini shakllantirishda ijtimoiy-iqtisodiy omillar hal qiluvchirolo'ynadi. Mintaqaning madaniyatlar va savdo yo'llari chorrahasida joylashganligi shahar infratuzilmasi, hunarmandchilik va jonli xalqaro savdoning rivojlanishiga yordam berdi. Fors, Bobil va Yunon-Baqtriya imperiyasi kabi sivilizatsiyalar mahalliy jamiyatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatdi, ularning yozuv, ma'muriy tizimlar va fandagi yutuqlarini uzatdi. Ay-Xonum, Marokand, Marv va boshqa savdo shaharlari nafaqat savdo, balki ta'lim markazlariga ham aylandi, bu yerda ellinistik madaniyat ta'siri ostida savodxonlik va fanlar tarqaldi. Bu jarayonlar savdoni boshqarish, davlatni boshqarish va madaniy aloqalarni saqlab qolish uchun ta'limga ijtimoiy talabni yaratdi.

Iqtisodiy farovonlik, murakkab ijtimoiy tuzilmalar va qo'shni sivilizatsiyalar bilan madaniy almashinuvlar ta'lim tizimlarining rivojlanishiga turtki bo'ldi, islom dini paydo bo'lganidan keyin ham rivojlanishda davom etgan pedagogik an'analar uchun asos yaratdi, yangi davrlarning diniy va madaniy jihatlarini birlashtirdi.

Ushbu masalani o'rganish jahon sivilizatsiyalari tomonidan ming yillar davomida to'plangan pedagogik ta'lim va ta'limning keng tajribasini bugungi kun uchun ta'limga aylantirishga yordam beradi. O'z navbatida, zamonaviy pedagogik yondashuvlar tarixiy an'analar va tajribani hisobga olgan holda rivojlanishda davom etmoqda, bu esa o'zgaruvchan va globallashib borayotgan dunyoda shaxsiy rivojlanish va hayotga tayyorgarlik ko'rishga qaratilgan yanada samarali va inklyuziv ta'lim tizimlarini yaratishga imkon beradi.

Antik pedagogikada tabiatga, atrof-muhitga o'zaro ongli munosabatlarda,

axloqiy munosabatlar majmuasi bo'lgan donishmandlik pedagogikasi shakllangan. Bu vaqtlarda tarbiyaning bosh maqsadi ham yoshlarda donishmandlik sifatlarini shakllantirish bo'lgan. Donishmandlik pedagogikasida yoshlarda mehnatsevarlik ma'naviy - axloqiy sifatlar bilan uyg'un rivojlantirilishi maqsadga muvofiq ekanligi ilgari surilgan.

Bu pedagogik qarashlar mashhur «Avesto» (er.av. VII asr) asarida va qadimgi Xitoyning Daos maktabi (er.av. III asr) tajribalarida aks etgan edi. Eramizdan avvalgi II asrlargakelib O'rta Osiyo, qadimgi Hindiston pedagogikasida saxiylik, sofdillik, inson qalbi tushunchalari ilgari surilgan. "Qur'oni karim", Hadisi shariflarda, shuningdek, buyuk mutafakkirlar Muhammad ismoil al-Buxoriy, Muhammad iso at-Termiziy, Mahmud Qoshg'ariy, Abu Nasr Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Husayn Voiz Koshifiy, Amir Temur, Alisher Navoiylarning ilmiy merosida nodir fikrlar tarzida o'z ifodasini topgan. 610 yillarga kelib yaratilgan islom dinining muqaddas kitobi «Qur'oni Karim»da inson mohiyati to'la ochib berilib, komil inson tarbiyasi bosh maqsad qilib qo'yilgan edi. «Qur'oni Karim»dagi ta'lim - tarbiyaga oid ulug' xazina Al-Buxoriy hazratlarining Hadislarida beriladi. Jumladan, (38- hadis) "Farzandlaringizni izzat-ikrom qilish bilan birga axloq-odobini ham yaxshilangiz": (626-hadis) "Har bir go'dak islom tabiatida tug'iladi, so'ng ota-onasi uni yo yahudiy qiladi, yo nasroniy qiladi, yo majusiy qiladi": (136-hadis) "Hech bir ota o'z farzandiga xulqu odobdan buyukroq meros berolmaydi"

Xulosa va takliflar: Pedagog – olimlarning Sharq mutafakkirlari ijodida ta'lim-tarbiya, shaxs ma'naviy kamoloti masalalariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarning pedagogika fani rivojida muhim o'rni bor. Lekin ular allomalar merosida olg'a surilgan ta'lim-tarbiya masalalarini yoritishda milliylik tamoyilidan kelib chiqqan holda yondashmadilar. Aslida Markaziy Osiyo

allomalarining ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarida ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan e'tibor asosiy o'rinda turadiki, bu bevosita inson kamolotini shakllantirishga omil bo'la oladigan hodisadir.

Sharq Renessansi deb nom olgan IX-XV asr Markaziy Osiyo ma'naviy madaniyatining eng yuksaklikka ko'tarilgan, boy davri bo'lib, bu davrda ilm-fanning ikki yo'nalishi (birinchisi) inson uchun tabiiy fanlardirki, u aql ko'zi bilan egallanadi, (ikkinchisi) bu fanlar inson tomonidan (boshqa) kishilardan taqlid qilib o'rganiladi, ular asosida shariat qonunlari yotadi. Bu fanlarning asosi Qur'on va Sunnada bo'lgan. Alloh va uning elchisining oldindan belgilab bergan yo'l-yo'riqlari tashkil etadi.

Bu davrda Sharq madaniyatini

umuminsoniy qadriyat darajasiga ko'tarish markazi "Ma'mun akademiyasi" (IX asr, Bag'dod, "Baytul hikma") tashkil etildi. Akademiya ilmiy ijodkorlari faoliyatida Yaqin va O'rta Sharq xalqlari moddiy va ma'naviy madaniyatining qo'shilishi asnosida hozirgi Markaziy Osiyo madaniyatining maxsus bir-biridan ajratilmagan ko'p qirrali qorishiq turi vujudga keldi.² Bunday ko'p qirrali ilmiy qadriyatlarning maydonga kelishida vatandoshlarimiz Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (780-850), Ahmad al-Farg'oni (247-861), Ahmad ibn Abdulloh al-Marvaziy (IX asr), Abu Nasr Forobiy (870-950), Abu Ali ibn Sino (980-1037), Abu Rayhon Beruniy (973-1050) va boshqalarning xizmatlari katta bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi 2020-yil 6- noyabrdagi №PF-6108 farmoni.
2. Олмстед А. «История Персидской империи»: Центрполиграф; М.; 2012 – 326b.
3. Дьяконов М.М. Очерк истории Древнего Ирана. М.: Издательство Восточной литературы, 1961. – 444 с.
4. Тревер К.В. Памятники греко-бактрийского искусства. Москва Ленинград: Издательство АН СССР, 1940. – 177 с.
5. Массон В.М. Страна тысячи городов. М.: Наука, 1966. –148 с
6. Pedagogika tarixi / Tuzuvchilar: K.Hoshimov, M.Inomova, S.Nishonova, R.Hasanov.– T.: O'qituvchi, 1996.B–10-12
7. Zairjanovna, S. D., Tulaboevna, T. G., Mirsharapovna, S. Z., Allovidinovna, I. D. (2022). FEATURES OF TRANSLATION OF MOVIE TITLE FROM ENGLISH TO UZBEK. Journal of new century innovations, 179-185.
8. Tulaboevna, T. G., Zairjanovna, S. D., Bahtiyarovna, Y. M. (2022). ENGLISH AND UZBEK TRADITIONS, COMPARATIVE ANALYSIS. Academia Globe: interscience Research, 39-44.